

тэсціравання, даюць магчымасць колькасна ацаніць якасць ведаў. Разам з тым у якасці недахопаў тэставага апытання можна назваць празмерную стандартызацыю тэстаў, наяўнасць у іх правільных і няправільных варыянтаў адказаў, што не садзейнічае належнай актывізацыі разумовых працэсаў у студэнтаў, не пазбаўляе магчымасці запамінавання няправільных меркаванняў і механічнага выдзялення лічбаў і літар у тэставых заданнях. Як адзін з недахопаў тэсціравання варта разглядаць арыентацыю тэстаў на праверку лінгвістычнай і моўнай кампетэнцыі, у той час як камунікатыўныя веды, уменні і навыкі застаюцца па-за ўвагай выкладчыка або ступень іх фарміраванасці правяраецца толькі на ўзроўні тэорыі тэксту. Такім чынам, хоць тэст і трывала замацаваўся ў практыцы навучання студэнтаў, ён, безумоўна, пакуль што не можа замяніць такія сродкі кантролю, як экзамен ці залік. Аднак сістэматычнае выкарыстанне тэстаў розных тыпаў (у залежнасці ад этапаў навучальнага працэсу і зместу вучэбнага матэрыялу) як сродку кантролю і дыягностыкі ведаў, уменняў і навыкаў студэнтаў павышае матывацыю навучання і садзейнічае эфектыўнасці вучэбна-выхаваўчага працэсу.

Нягледзячы на станоўчы бок тэсціравання, яно павінна разнастаіць працу, а не быць адзінай формай кантролю ведаў студэнтаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беспалько, В. П. Стандартизация образования: основные идеи и понятия / В. П. Беспалько // Педагогика. – 1993. – № 5. – С. 16–25.

2. Майоров, А. Н. Теория и практика создания тестов для системы образования (Как выбирать, создавать и использовать тесты для целей образования) / А. Н. Майоров. – Минск, 2000. – 352 с.

Я. Р. САМУЙЛІК (г. Брэст, БрДТУ)

АСАБЛІВАСЦІ СЛОВАЎТВАРЭННЯ БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Тэрміны, як і звычайныя словы літаратурнай мовы, утвараюцца паводле законаў словаўтварэння беларускай літаратурнай мовы. Аднак утварэнне тэрмінаў мае свае адметнасці, вывучэнне якіх будучымі спецыялістамі розных галін навукі і тэхнікі зробіць уплыў на практычнае тэрмінаўтварэнне ў будучым, дапаможа правільнай тэрмінатворчасці, удасканалванню сучасных тэрмінаў у беларускай мове.

Для беларускай мовы пытанне аб утварэнні тэрмінаў асабліва актуальнае яшчэ і па прычыне яе абмежаванага ўжывання ў многіх галінах навукі і тэхнікі.

Усе тэрміны падзяляюцца на некалькі груп у залежнасці ад спосабаў ўтварэння, сярод якіх вылучаюцца *семантычны, сінтаксічны, суфіксальны, прэфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны, аснова- і словаскладанне, абрэвіяцыя*.

Семантычны спосаб звязаны з так званай *тэрміналагізацыяй* агульналітаратурных слоў, якія шляхам пераасэнсавання набываюць новае тэрміналагічнае значэнне. Так, у літаратурнай мове назоўнік *лаўка* ‘магазін’ узнік у выніку распаду былога слова *лаўка* (від мэблі) на два самастойныя. Назоўнік жа *ячмень* ‘вострае гнойнае запаленне тлушчавых залоз павек’ узнік на базе лексемы *ячмень* ‘расліна сямейства злакавых’.

Цікавыя змены адбыліся са словам *тэрмін*. Паводле падання, лац. *Terminus* – імя рымскага бога, ахоўніка межаў, памежных слупоў, межавых знакаў. Рымскі цар Нума Пампілій пабудаваў у Рыме храм Тэрміна і ў гонар бога ўвёў свята – тэрміналіі. Да межавага знака прыходзілі жыхары бліжэйшых вёсак, упрыгожвалі, прыносілі ахвяры, весяліліся. Таму слова *тэрмін* спачатку абазначала ‘памежны знак, пагранічны камень’, потым – ‘канец, мяжа’, пазней – ‘тэрмін, перыяд’, і, нарэшце, яго сталі выкарыстоўваць у сучасным значэнні.

Утварэнне тэрмінаў семантычным спосабам надзвычай пашырана, паколькі агульнанародныя словы праз семантычную спецыялізацыю шырока папаўняюць тэрміналагічную лексіку, напрыклад, сельска-гаспадарчыя тэрміны – *пастушок, вушкі, хвост, калена, вочка, кніжка*; металургічныя – *баба, барабан, ляжак, валік, вочка, гняздо, час, галоўка, грэбень, куча, дзірка*; архіўныя – *абед, адзнака, азбука, бланкет, вокладка, грошы, даўжнік, дзень, згуба, кніжка, куток, месца, пыл, пятніца* і інш.

Лексіка-семантычны спосаб утварэння тэрмінаў мае асаблівае значэнне для мовы навукі. Справядліва сцвярджаць, што менавіта гэты спосаб быў адным з першых словаўтваральных прыёмаў стварэння тэрміналагічных найменняў. Даследчыкі канстатуюць выкарыстанне яго ў перыяд, які папярэднічаў фарміраванню мовы навукі.

Тэрміналагізацыя агульналітаратурных слоў характэрна ўсім тэрмінасістэмам беларускай мовы.

Сінтаксічны спосаб – спосаб утварэння тэрмінаў шляхам рознага тыпу спалучэнняў – самы прадуктыўны амаль ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Так, з 342 тэрмінаў глебзнаўства, аграхіміі, меліярацыі 261 тэрмін складаюць спалучэнні слоў, ці словазлучэнні, напрыклад: *залеж тарфяны, размакальнасць глеб, суслінак лёгкі плавататы, слой глебы дзейны, экран плёначны супрацьфільтрацыйны, экран паглынання вільгаці* і інш. Таму тэрміны-словазлучэнні надзвычай шырока выкарыстоўваюцца ў розных тэрмінасістэмах беларускай мовы.

Прадуктыўнасць састаўных найменняў выклікаецца тэндэнцыяй моўнага развіцця, таму што пры ўтварэнні тэрмінаў не прыцягваецца новы моўны матэрыял і не ствараюцца новыя моўныя адзінкі, выкарыстоўваюцца ўжо існуючыя, на базе якіх і з'яўляюцца састаўныя тэрміны-найменні. Адметная асаблівасць тэрмінаў-словазлучэнняў, якая адрознівае іх ад словазлучэнняў агульналітаратурнай мовы, у тым, што ім уласціва перш за ўсё класіфікацыйная функцыя: атрыбут у іменных тэрмінах-словазлучэннях паказвае на якую-небудзь адметную прыкмету паняцця і вылучае яго з больш шырокага класа ў падклас, рад і г. д.

Сярод розных тэрміналагічных адзінак сінтаксічнага спосабу ўтварэння найбольшая колькасць утворана па мадэлі “прыметнік + назоўнік”, напрыклад: *акрэдытыўнае пісьмо, акцэнтаваны рахунак, алфавітная адзнака, кіраўніцкі апарат, абмежавальныя даты, дзяржаўнае кіраванне, інвентарная кніга, камплектоўны архіў, падпісаны дакумент* і інш.

Пэўная частка тэрмінаў-словазлучэнняў утворана па мадэлі “назоўнік + назоўнік” ці, радзей, “назоўнік + прыназоўнік + назоўнік”, напрыклад: *аберацыя святла, свярдзёлка правіла, вільготнасць паветра, вышыня гука, гучнасць гука, дысперсія хвалі, затуханне ваганняў, катушка індуктыўнасці, баранаванне ў парашках, брусок для выпрабавання, дэфекты ў крышталі, фаза ў тэрмадынаміцы* і інш.

Досыць значная колькасць тэрмінаў складаецца з трох і больш кампанентаў, але гэта датычыць перш за ўсё менш распрацаваных тэрмінасістэм ці, дакладней, ужывання беларускай мовы ў пэўных галінах навукі і тэхнікі. Так, у слоўніку па металургічнай вытворчасці адзначым такія мадэлі, поруч з аднаслоўнымі і двухслоўнымі, як “назоўнік + прыметнік + назоўнік”: *адвод ахалоджанай вады, вільготнасць фармовачнай сумесі, генератар пераменнага току, балка каробчатага сячэння, удзіманне прыроднага газу, уключэнне вогнетрывалага матэрыялу* і інш.; “назоўнік + назоўнік + назоўнік”: *адгінальнік канца рулона, працэс удзімання кальцыю, цыкл выпуску плавак* і інш.; “назоўнік + прыназоўнік + прыметнік + назоўнік”: *балка з паралельнымі паліцамі, адпал у каўпакавай печы, валока для гідрадынамічнага валачэння, загартоўка ў газавым асяроддзі, ліст для глыбокай выцяжкі, печ з тарчовай загрузкай* і інш.; “назоўнік + прыназоўнік + назоўнік + назоўнік”: *адпал для здымання напружанняў, барабан для ачысткі адлівак, печ для абпальвання даламіту, латок для выпуску чыгуну, прыстасаванне для гідразбівання акаліны* і інш.; “назоўнік + прыметнік + назоўнік + назоўнік”: *лінія папярочнай рэзкі паласы, частата зваротна-паступальнага руху крышталізатара, працэс прамога атрымання жалеза, вугал рабочага конуса валокі* і інш.; “назоўнік + назоўнік + назоўнік + назоўнік”: *нанясенне пакрыцця метадам пагрузжэння*; “назоўнік +

прыметнік + прыметнік + назоўнік”: *працэс прамой гарачай пракаткі*; “назоўнік + назоўнік + назоўнік + прыназоўнік + назоўнік”: *тэмпература змотвання паласы ў рулон*; “назоўнік + прыназоўнік + назоўнік + прыметнік + назоўнік”: *абцісканне ў лініі бесперапыннай разліўкі*; “назоўнік + назоўнік + прыназоўнік + назоўнік + прыназоўнік + назоўнік”: *накапляльнік паласы на ўваходзе ў агрэгат, накапляльнік паласы на выхадзе з агрэгата* і інш.

Аднак галоўным (апорным) словам у сінтаксічных тэрмінах-словазлучэннях заўсёды выступае назоўнік.

Паводле ступені сэнсавай злітнасці ўсе сінтаксічныя тэрміны незалежна ад колькасці кампанентаў падзяляюцца на два тыпы: семантычна непадзельныя і семантычна падзельныя.

Семантычна непадзельныя тэрміны-словазлучэнні нагадваюць фразеалагізмы літаратурнай мовы, паколькі яны не адлюстроўваюць сістэмы пэўных тэрміналагічных паняццяў. Так, батанічныя тэрміны тыпу *бабін мур, бабін цвет, богава крэселка, валовыя вочкі, валовы язык, гусіныя лапкі, жабіныя кубачкі, жабіныя вочкі, зязюльчыны слёзы, зязюльчыны ручнікі, зязюльчыны панчошкі, сабачы язык, чортавы пазуры* і інш.; геаграфічныя тэрміны тыпу *ледніковы млын, ледніковая шапка, ледніковае малако, ледніковы стакан, ледніковы стол, ледніковы грыб, ледніковы язык, мурашыныя кучы* і інш. аб’яднаны тым, што яны незразумелыя, і толькі асобныя з іх адлюстроўваюць некаторыя знешнія прыкметы тых з’яў і паняццяў, што яны абазначаюць. Напрыклад: *лісахвост каленчаты* (лац. *Alor securus genfculatus*) названы па падабенстве суквецця з хвостом лісіцы і зыходзячы з падабенства па форме асновы сцябла з каленам; *гусялапка востралопасцевая* (лац. *Alchemilla acutiloba*) – лісце лопасцевае нахшталь гусінай лапкі (адсюль і назва); *светнік зязюлін* (лац. *Sonopagia*) – па белае пене, якая выдзяляецца на сцябле, і па цвіценні толькі ў той час, калі кукуе зязюля; *мурашыныя кучы* ‘формы ледніковага рэльефу, уласцівыя многім горным леднікам’ – названы па форме, па знешнім выглядзе.

Заўважым, што некаторыя даследчыкі нават выдзяляюць фразеалагічныя тэрміны, напрыклад, назвы сузор’яў у астраноміі: *Вялікая Мядзведзіца, Валасы Веранікі, Вялікі Пёс, Залатая Рыба*; назвы раслін і насякомых у батаніцы: *воучае лыка, баранчык божы, брат і сястрыца, божая кароўка* і інш.

Аднак тэрміналагічныя словазлучэнні ці спалучэнні трэба адрозніваць ад фразеалагічных, у якіх кампаненты страцілі сваё лексічнае значэнне. Пад фразеалагізмам прынята разумець устойлівыя, узнаўляльныя, не менш як двухкампанентныя моўныя адзінкі, якія спалучаюцца са словамі свабоднага ўжывання і маюць цэласнае значэнне,

не роўнае суме значэнняў іх кампанентаў (калі іх разглядаць на ўзроўні слоў). Напрыклад, фразеалагізм у *квадраце* 'найвышэйшай ступені' ўзнік у выніку пераасэнсавання тэрміналагічнага спалучэння, якое ўжываецца ў маўленні матэматыкаў, дзе *квадрат* 'здабытак ад памнажэння якога-небудзь ліку на самога сябе'. Вось яшчэ некаторыя выразы, якія склаліся ў выніку метафарызацыі састаўных тэрмінаў: *абсалютны нуль* 'нікчэмны чалавек, зусім бескарысны ў якой-небудзь справе'; *ісці (пайсці) па лініі найменшага супраціўлення* 'выбіраць найбольш лёгкі спосаб дзеянняў, пазбягаючы перашкод', *прыводзіць (прывесці) да агульнага назоўніка* 'ліквідуючы адрозненні, ураўноўваць што-небудзь у якіх-небудзь адносінах'; *ставіць (паставіць) знак роўнасці паміж кім, паміж чым* 'лічыць каго-, што-небудзь зусім аднолькавым, раўнацэнным, падобным', *узводзіцца (узвесціся) у квадрат* 'значна перабольшвацца' і інш.

Тэрміны-словазлучэнні, якія фармальна дзеляцца на значымыя кампаненты, шырока прадстаўлены ў розных тэрмінасістэмах беларускай мовы. Напрыклад, лінгвістычны тэрмін *рэгрэсіўнае вымаўленне* 'ўзнаўленне ў вымаўленні раней страчанага гука пад уплывам традыцыйнай арфаграфіі' складаецца з двух слоў, якія ў сваю чаргу з'яўляюцца самастойнымі тэрмінамі: *рэгрэсіўны* – 1) накіраваны ад наступнага члена (элемента) слова, фразы і т. п. да папярэдняга; 2) утвораны шляхам адсячэння афікса, які выдзеліўся ў выніку раскладання) і *вымаўленне* – 1) характар, асаблівасці артыкуляцыі гукаў маўлення; 2) сукупнасць арфапічных нормаў, якія характарызуюць тую ці іншую разнавіднасць пэўнай мовы.

Аднак літаратуразнаўчы тэрмін *белы верш* 'нерыфмаваны верш у сілаба-танічным вершаскладанні' складаецца з двух слоў, з якіх лексема *белы* не з'яўляецца тэрмінам, а слова *верш* – самастойны тэрмін: 'невялікі літаратурна-мастацкі твор, напісаны вершаванай рытмічнай мовай'.

Суфіксальны спосаб утварэння з'яўляецца вельмі пашыраным спосабам утварэння тэрмінаў. Часцей за ўсё суфіксальным спосабам утвараюцца тэрміны-словы ад асноў уласных і агульных імён, спрадвечна беларускіх і іншамоўных слоў.

Ад уласных імён утвараюцца тэрміны пры дапамозе суфіксаў *-ізм* (*-ызм*): *гандзізм* (М. К. Гандзі ад інд. Gandhi – індыйскі грамадска-палітычны і дзяржаўны дзеяч), *дарвінізм* (Ч. Р. Дарвін ад англ. C. Darwin – англійскі прыродазнаўца і падарожнік), *кальвінізм* (Ж. Кальвін ад фр. J. Calvin – французскі багаслоў, рэфарматар царквы), *ленінізм* (У. І. Ленін – расійскі і савецкі дзяржаўны і палітычны дзеяч), *марксізм* (К. Г. Маркс ад ням. K. Marks – нямецкі філосаф, сацыёлаг, эканаміст, пісьменнік, паэт, палітычны журналіст), *макіявелізм* (Н. Макіявелі ад іт. N. Machiavelli – італьянскі філосаф, дзяржаўны і палітычны дзеяч, пісьменнік, ваенны тэарэтык), *нептунізм* (Нептун ад лац. Neptunus 'бог

Нептун' – геалагічная канцэпцыя паходжання горных парод канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя), *платанізм* (Платон ад гр. Platon – старажытнагрэчаскі філосаф), *махізм* (Э. Мах ад ням. E. Mach – аўстрыйскі філосаф, фізік), *байранізм* (Ж. Г. Байран ад англ. D. Byron – англійскі паэтрамантык), *бабувізм* (Ф. Н. Бабёф ад фр. G. Babeuf – французскі камуніст-уталіст, рэвалюцыянер), *буланжызм* (Ж. Э. Буланжэ ад фр. G. Boulanger – французскі генерал, палітычны дзеяч), *будызм* (Буда ад санскр. Buddcha – імя легендарнага заснавальніка гэтай рэлігіі Сідхартхі Гаўтамы); *-эізм: піфагарэізм* (Піфагор ад гр. Pythagoras – старажытнагрэчаскі матэматык і філосаф-ідэаліст); *-яніств-: канфуцыйства* (Канфуцый ад кіт. Konfutsy – старажытнакітайскі філосаф), *гегельяства* (Г. Гегель ад ням. G. Hegel – нямецкі філосаф), *картэзіянства* (Р. Дэкарт ад фр. R. Descartes < Картэзіі ад лац. Cartesius – французскі філосаф, матэматык і прыродазнаўца); *-іянств-: шэлінгіянства* (Ф. Шэлінг ад ням. F. Schelling – нямецкі філосаф); *-ыянств-: кантыянства* (І. Кант ад ням. I. Kant – нямецкі філосаф); *-ўств-: талстойства* (Л. М. Талстой – расійскі пісьменнік і філосаф). Надзвычай пашыраны суфікс *-іт* пры ўтварэнні мінералагічных тэрмінаў ад уласных імён, якія абазначаюць: 1) геалагічныя аб'екты, месца знаходжання мінерала, напрыклад: *андэзіт* (Анды ад лац. Andes – горы ў Паўднёвай Амерыцы), *араганіт* (Арагон ад ісп. Aragon – вобласць у Іспаніі), *дуніт* (Дун ад англ. Dun – гара ў Новай Зеландыі), *калумбіт* (Калумбія ад англ. Columbia – акруга ў ЗША), *ліпарыт* (Ліпары ад іт. Lipari – горад на Ліпарскіх астравах недалёка ад Сіцыліі), *муліт* (Мул ад англ. Mull – востраў ў Шатландыі), *мантмарыланіт* (Мантмарылон ад фр. Montmorillon – горад у Францыі), *трэмаліт* (Трэмала ад ням. Tremola – даліна ў Швейцарыі), *турынгіт* (Турынгія ад ням. Thuringen – правінцыя ў Германіі), *фаяліт* (Фаял ад парт. Faial – востраў у групе Азорскіх астравоў); 2) прозвішчы вучоных, даследчыкаў ці чалавека, у гонар якога названы мінерал, напрыклад: *бакеліт* (Л. Х. Бакеланд ад англ. L. Baekeland – амерыканскі хімік і вынаходца бельгійскага паходжання), *бранерыт* (Дж. К. Бранер ад англ. J. Branner – амерыканскі геолог), *браўніт* (М. Браўн ад ням. M. Braun – нямецкі вучоны), *брукіт* (Г. Дж. Брук ад англ. K. Brooke – англійскі мінералог), *брусіт* (А. Брус ад англ. A. Bruce – амерыканскі мінералог), *бурнаніт* (Ж. Л. Бурнон ад фр. J. Bournois – французскі мінералог), *вульфеніт* (Ф. Вульфен ад ням. F. Wulfen – аўстрыйскі мінералог), *гётыйт* (І. В. Гётэ ад ням. J. Goethe – нямецкі паэт), *даўсаніт* (Дж. М. Доўсан ад англ. G. Dowson – канадскі геолог), *карналіт* (Р. фон Карналь ад ням. R. Carnall – нямецкі геолог), *прустыт* (Ж. Л. Пруст ад фр. J. Proust – французскі хімік) і інш.

Суфіксальны спосаб характэрны і для кампанентаў тэрмінаў-словазлучэнняў, дзе асновай для ўтварэння з'яўляецца ўласнае імя.

Напрыклад, у матэматыцы: *дыяфантавы ўраўненні* (Дыяфант ад гр. Diophantos – імя старажытнагрэчаскага матэматыка + суфікс *-ав*); у гісторыі – *мусцёрская культура* (Ле-Мусцье ад фр. Le Moustier – пячора на паўднёвым захадзе Францыі + суфікс *-ск-*); у паліграфіі – *брайлеўскі шрыфт* (Л. Брайль ад фр. L. Braille – французскі тыфлапедагог + суфікс *-ёўск-*) і інш.

Пры дамамозе прадуктыўных суфіксаў *-нн-*, *-енн-* (*-энн*), *-онн* утвараюцца шматлікія тэрміны розных галін навукі і тэхнікі для абазначэння працэсаў (*акругленне, вылічэнне, абсталяванне, накідванне, набраканне, навядзенне, накочванне, накладанне, намочванне, нанясенне, напаўненне, насычэнне*), суфікса *-к-* для абазначэння прадметнасці (*наварка, наводка, наметка, наладка, насадка, надрыхтоўка, загартоўка*), суфікса *-нік* (*апыляльнік, растваральнік*).

Шырока выкарыстоўваюцца ў беларускай тэрміналогіі іншамоўныя ўтваральныя асновы, напрыклад: *адвербіяльны, аказіянальны, апікальны, лінгафонны, марфалагічны; арбітражны, аўдытарскі, бартарны, дэбіторскі, маржынальны, мінімальны, сінтэтычны, эмісійны; алюмініраванне, амальгаванне, балансаванне, вельцаванне, гафрыраванне, гафрыроўка, зашрубаванне, зейгероўка, калібраванне, кантоўка, карыгіраванне* і інш. Даволі часта пры ўтварэнні тэрмінаў суфіксальным спосабам ужываюцца іншамоўныя суфіксы *-ізм (-ызм), -ацы-я, -ізацы-я, -іцы-я, -фікацы-я, -аж-* і інш., напрыклад: *абстракцыянізм, авангардызм; германізм, галіцызм, гістарызм, гуманізм, алітэрацыя, градацыя, інтанацыя, кульмінацыя, ідэалізацыя, экранізацыя, кампазіцыя, экспазіцыя; хімізацыя, яравізацыя, электрафікацыя, дрэнаж, пілатаж, тэтыкаж* і інш.

Бяссуфіксны (нульсуфіксальны) спосаб утварэння – досыць характэрная з’ява ў тэрмінатворчасці. Пры дамамозе нулявога суфікса ўтвараюцца аддзяслоўныя назоўнікі: *абмерваць – абмер, адбіраць – адбор, бегчы – бег, пераносіць – перанос, зрэзаць – зрэз, напускаць – напуск, надламаць – надлом, надрэзаць – надрэз, напаліць – напал, накіпаць – накіп, наклёп – накладыць, накаляць – накал, наколваць – накол, настываць – настыв, абвальваць – абвал, абгарэць – абгар* і інш.

Прэфіксальны (прыставачны) спосаб у тэрміналогіі – утварэнне слоў, як і ў літаратурнай мове, шляхам далучэння прэфікса (прыстаўкі) да цэлага слова. Пры гэтым тэрміны ўтвараюцца пры дамамозе ўласнабеларускіх (*проці-, звыш-, над-, пад-, су-, без- (бес-), ува-, вы-, не-, ад-, за-* і інш.) і інтэрнацыянальных (*а-, су-, ультра-, экстра-, супер-, анты-* і інш.) прэфіксаў, напрыклад: *процідзеянне, звышпрыбытак, надзвычайная сесія, падгрупа, суадносінны* і інш.; *асіметрыя, субцітры, ультразвук, экстра-тавар, супермаркет, суперфасфат, антыцыклон* і інш.

Заўважым, што прэфіксы *звыш-, ультра-, экстра-* маюць адно і тое ж значэнне, але, як заўважае Л. А. Антанюк, іншамоўны прэфікс *ультра-* “адрозніваецца значна большай прадуктыўнасцю ў тэрміналогіі”.

Прэфіксы могуць служыць і для ўтварэння тэрмінаў-антонімаў, напрыклад: *абагачаная руда – неабагачаная руда, наяўны разлік – безнаяўны разлік, кантрольны – бескантрольны, каштарысны – бескаштарысны, гетэрагенная сістэма – гамагенная сістэма, закрытая станіна – адкрытая станіна, уваходны бок – выходны бок, закрытая форма – адкрытая форма* і інш.

Прэфіксальна-суфіксальны спосаб утварэння тэрмінаў характарызуецца адначасовым далучэннем да асновы прэфікса і суфікса, напрыклад: *міжсабовы, міжгор’е, міжзем’е, міжрэчча, зязямленне, накаленнікі, нарукаўнікі, падасінавік, падбярэзавік, паддубовік* і інш.

Аснова- і словаскладанне – пашыраны спосаб папаўнення тэрміналагічнай лексікі. Тэрміны ўтвараюцца пры дапамозе спалучэння запазычаных (*агра-, бія-, -граф, -графія, -лог, -логія, макра-, мікра-, -фон, аэра-, астра-, -мер, -трон, аўта-, -стат, электра-, авія-, метр-, відэа-, тэле-* і інш.), а таксама ўласнабеларускіх або запазычаных і ўласнабеларускіх частак, напрыклад: *аграфірма, біяграфія, тамограф, тамаграфія, стаматолаг, анестэзіялогія, макраэканоміка, мікрапрацэсар, саксафон, аэрапорт, астранаўт, секундамер, пазітрон, аўтабан, тэрмостат, электрафон, авіякампанія, дэцыметр, відэатэрмінал, тэлескоп* і інш.; *землекарыстанне, самавыхаванне, малазразумель, супрацьпастаўленне, архіховішча, відэазаніс, вільгацеізаляцыя* і інш.

Складана-суфіксальны спосаб – утварэнне тэрмінаў шляхам складання асноў з адначасовым далучэннем суфікса, напрыклад: *аднагалосны, аднатыпны, доўгачасовы, высокааплатны, аднаразовы, мясарэзка, вадакачка, траварэзка, мясарубка* і інш.

Абрэвіятурны спосаб – спосаб утварэння складанаскарочаных слоў, або абрэвіатур, шляхам складання назваў першых літар або гукаў некалькіх слоў, спалучэннем частак слоў або цэлага слова і часткі, цэлага слова і назваў першых літар астатніх слоў, а таксама некаторых іншых спалучэнняў: *ВНУ – вышэйшая навучальная ўстанова, БрДТУ – Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт, СМІ – сродкі масавай інфармацыі, спецкор – спецыяльны карэспандэнт, мапед – матацыкл і веласіпед, прафгрупа – прафсаюзная група, дзяржбанк – дзяржаўны банк, перфакарта – перфарэцыйная карта, мікра-ЭВМ* і інш.

Нават такі кароткі агляд тэрмінаўтварэння дазваляе заўважыць некаторыя асаблівасці ў параўнанні з агульналітаратурным словаўтварэннем. Напрыклад, уражае выкарыстанне рознага тыпу інтэрнацыянальных элементаў тыпу суфіксаў: *-ізм (-ызм), -ацы-я,*

-ізацы-я, -іцы-я, -фікацы-я, -аж- і інш.; прэфіксаў: *а-, су-, ультра-, экстра-, супер-, анты-* і інш.; звязаных асноў: *агра-, бія-, граф-, графія-, лог-, логія-, макра-, мікра-, фон-, аэра-, астра-, мер-, трон-, аўта-, стат-, электра-, авія-, метр-, відэа-, тэле-* і інш. Але ёсць адметнасці тэрмінатворчасці, агульныя для ўсіх тэрмінасістэм беларускай мовы.

1. Тэрміны ствараюцца як найменні паняццяў, звязаных з вузкай галіной і прызначаных служыць сродкам зносін прафесіяналаў (у спецыяльнай літаратуры), у той час як агульнаўжывальныя словы ствараюцца для патрэб усяго грамадства і практычна любым носьбітам мовы. Дастаткова параўнаць тэрміны хімічных элементаў табліцы Дз. І. Мендзялеева і словы *радовішча, свідравіна* (аўтар Янка Скрыган). Хімічныя тэрміны, дзе б і кім ні ўведзеныя, амаль усе падпарадкаваны адной мадэлі: “утваральная аснова + суфікс *-ій (-ый)*”, напрыклад: *тулій* (Туле ад лац. Thule < ад гр. Thoule – паўлегендарная краіна, якая ў старажытнасці лічылася паўночным канцом Зямлі), *ніобій* (Ніоба ад гр. Niobe – імя дачкі міфалагічнага цара Тантала), *стронцый* (Странціян ад англ. Strontian, гэльск. Sron an t-Smthein – вёска ў Шатландыі) і інш. Утваральнай асновай можа быць аснова ўсім вядомых тапонімаў, напрыклад: *амерыцый* (Амерыка ад англ. America – частка свету), *германій* (Германія ад лац. Germania – дзяржава ў цэнтры Заходняй Еўропы), *скандый* (Скандынавія ад н.-лац. Scandi – гісторыка-культурны рэгіён на поўначы Еўропы, які ахоплівае Скандынаўскі паўвостраў, паўвостраў Ютландыя і прылеглыя астравы), *францый* (Францыя ад фр. France – дзяржава ў Заходняй Еўропе) і інш. Часам этымалогія хімічных тэрмінаў знаёміць нас са старымі ці незнаёмымі назвамі пэўных мясцовасцей, напрыклад: *лютэцый* (Лютэцыя ад лац. Lutecia – Парыж), *ітрый, ітэrbій, тэrbій, эrbій* (Ітэrbю ад швед. Ytterby – пасёлак у Швецыі), *стронцый* (гл. вышэй), *берклій* (Берклі ад англ. Berkeley – горад у ЗША, штат Каліфорнія) і інш.; ці з антрапонімамі, напрыклад: *лаўрэнсій* (Э. А. Лоўрэнс ад англ. E. Lawrence – амерыканскі фізік), *самарый* (В. Я. Самарскі – рускі мінералог), *фермій* (Э. Фермі ад іт. E. Fermi – італьянскі фізік), *эйнштэйніій* (А. Эйнштэйн ад ням. A. Einstein – нямецкі і амерыканскі фізік-тэарэтык), *курчатавій* (І. В. Курчатаў – рускі фізік), *мендзялевій* (Дз. І. Мендзялееў – рускі хімік) і інш.

Агульнаўжывальныя словы тыпу *радовішча, свідравіна* рэдка адзначаюцца аўтарствам.

2. Тэрміны ўтвараюцца заўсёды свядома. Яны, як ужо адзначалася, не “з’яўляюцца”, а “прыдумваюцца”, “ствараюцца” па меры ўсведамлення іх неабходнасці. Так, з адкрыццём хімічных элементаў перыядычная табліца Дз. І. Мендзялеева паступова запаўняецца. У 1869 годзе, калі Дз. І. Мендзялееў склаў сваю табліцу, у ёй налічвалася толькі

63 элементы, цяпер – звыш 100. Пра кожны элемент табліцы, яго назву можна дакладна сказаць, калі адкрыты, хто, як і нават чаму так назваў. Вось некалькі фактаў: у 1875 годзе французскі хімік П. Э. Лекок дэ Буабадран адкрыў новы элемент, які назваў у гонар сваёй радзімы – *галій* (Галія ад лац. Gallia – у старажытнасці вобласць, якая займала тэрыторыю сучасных Францыі, Паўночнай Італіі, Люксембурга, Бельгіі, частку Нідэрландаў і Швейцарыі); у 1898 годзе выдатныя вучоныя Марыя Складоўская-Кюры і П’ер Кюры вылучылі з уранавай смаляной руды радыеактыўны элемент і назвалі імем сваёй радзімы – *палоній* (Палонія ад с.-лац. Polonia – Польшча); у гонар сталіцы сваёй радзімы назваў П. Клеве адкрыты ім у 1879 годзе элемент – *гольмій* (Гольмія ад лац. Holmia – Стакгольм).

3. Кожны новы тэрмін, які ствараецца, можна пракантраляваць, адзначыць, паколькі ён фіксуецца ў навуковых працах, слоўніках і даведніках. Ён не можа быць не заўважаным. Так, пэўны час пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь працавала Тэрміналагічная камісія, асноўнай мэтай якой з’яўлялася стварэнне і стабілізацыя тэрміналогіі ўвогуле і пэўных тэрмінасістэм беларускай мовы ў прыватнасці (на жаль, праца дадзенай камісіі зараз спынена). З прычыны недастатковай распрацаванасці беларускай тэрміналогіі маюцца некаторыя недакладнасці ў падачы тэрміналагічных адзінак. Напрыклад, для беларускай мовы не характэрны формы дзеепрыметнікаў незалежнага і залежнага стану цяперашняга часу адпаведна з суфіксамі *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*) і *-ем*, *-ім*. І калі прааналізаваць тэрміналагічныя слоўнікі, то можна заўважыць поўную адсутнасць такіх формаў у адных, частковую замену іншым матэрыялам, больш адпаведным беларускай мове, і, на жаль, захаванне адзначаных формаў на ўзор рускай мовы побач з замененымі. Так, неадпаведныя нормам беларускай літаратурнай мовы дзеепрыметнікі як аднаслоўныя тэрміны і ў складзе шматслоўных назіраюцца ў металургічнай тэрміналогіі, напрыклад: *дэфарміруемы* (руск. *деформируемый*), *лятучыя нажніцы* (руск. *летучие ножницы*), *цяжучы стан* (руск. *состояние текучее*), *палятаемая сталь* (руск. *улучшаемая сталь*), *азаціруючая атмасфера* (руск. *азотирующая атмосфера*), *кантралюемая* (руск. *контролируемая*), *узыходзячы* (руск. *восходящий*), *звязваючае* (руск. *связывающее*) і інш. [1, с. 20–22; 2, с. 28–33; 3; 4; 5, с. 219–229; 6; 7, с. 192–195, 312–313].

Такім чынам, тэрмінаўтварэнне ў беларускай мове мае пэўныя асаблівасці і патрабуе далейшай распрацоўкі, удасканалення і ўпарадкавання.

Спіс прынятых скарачэнняў

англ. – англійскі
гр. – грэчаскі

гэльск. – гэльскі
інд. – індыйскі

ісп. – іспанскі
іт. – італьянскі
кіт. – кітайскі
лац. – лацінскі
н.-лац. – новалацінскі
ням. – нямецкі
парт. – партугальскі

рус. – рускі
санскр. – санскрыт
с.-лац. – сярэднялацінскі
т.эв. – так званы
фр. – французскі
швед. – шведскі

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэб.-метад. комплекс для студэнтаў фак. фіз. выхавання / Брэст. дзярж. ун-т ; аўт.-скл. Т. А. Кісель. – Брэст : БрДУ, 2014. – 89 с.
2. Беларуская мова: прафесійная лексіка : вучэб.-метад. рэкамендацыі для студэнтаў I курса тэхн. і экан. спецыяльнасцей / Брэст. дзярж. тэхн. ун-т ; склад. Я. Р. Самуйлік. – Брэст : БрДТУ, 2012. – 43 с.
3. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1996–2004. – 18 т.
4. Булыка, А. М. Слоўнік іншамойных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999. – 2 т.
5. Ляшчынская, В. А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў ВУНУ / В. А. Ляшчынская. – Мінск : ІВЦ Мінфіна, 2003. – 243 с.
6. Самуйлік, Я. Р. Спецыфіка ўжывання тэрмінаў-словазлучэнняў у беларускай мове / Я. Р. Самуйлік // *Теория и практика обучения русскому языку как иностранному и другим лингвистическим дисциплинам в высшей школе : сб. науч. ст. / Брест. гос. ун-т, Брест. гос. техн. ун-т ; редкол.: Т. Н. Рахуба, З. И. Заика ; под общ. ред. Т. Н. Рахубы.* – Брест, 2015. – С. 70–78.
7. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор’ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор’евай. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 559 с.

Т. Л. ТОБОЛЕВИЧ (г. Брест, БрГТУ)

СИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФОНЕТИКЕ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ

Активизация речевой деятельности слушателей-иностранцев является одной из важнейших задач обучения русскому языку как иностранному на начальном этапе. Практически все преподаватели, работающие на начальном этапе обучения РКИ с китайскими студентами, отмечают, что